

När historiens blad smulas sönder

Historia och historikers arbete i en medial revolution

Sedan, när pappret upptäcktes blev skildring möjligt. Papperet, så slätt och heldraget, ett snöigt inre av en grön ört; papperet som kan spridas ut till så stora ytor och ändå vikas ihop till små volymer; papperet på vars vita yta de svarta bokstäverna ser så vackra ut; papperet som bevarar andens söta frukter och återställer dem för läsaren då han vill det; papperet som är det trogna vittnet till alla människans handlingar, skildraren av det förflutna, och glömskans svurna fiende.

Cassiodorus Senator, c. 537, *Variae*¹

Historikerns arbete har vuxit fram i en värld av relativt stabil text, källor på papper, tryckta, handskrivna. Narrativen, argumentationen, berättelsen har varit den bärande kraften. I dag är inte bara produktionsprocessen av text i regel digital utan i ökande grad också metoderna för att hitta och ta del av källor. Humanisters organiserande och bearbetande av forskningsmaterial görs i växande grad med hjälp av datorer.² Den digitala miljön möjliggör nya sätt att sammanföra och analysera material. Samtidigt har historikerna varit jämförelsevis långsamma med att ta i bruk digitala forskningsmetoder. Det har haft att göra med materialens tillgänglighet och historieforskningens traditioner. Historiker har, förutom en kultur av självständigt och individuellt arbete, en särskild kompetens vad gäller kritisk hållning och källkritik. De digitala materialen utgör för historikern en oerhörd utmaning vad gäller beständighet, kontextberoende, tolkning, proveniens, autenticitet, auktoritet och integritet. Det samma gäller även metoder. Historikerna har därför mycket att bidra med i den process som kunde kallas samhällets digitalisering. I själva verket kan vår in-

-
1. Cassiodorus (Magnus Aurelius Cassiodorus Senator), *The Letters of Cassiodorus. Being A Condensed Translation Of The Variae Epistolae Of Magnus Aurelius Cassiodorus Senator*. Translator: Thomas Hodgkin. Project Gutenberg (2006). Senator, Praetorian Praefect, to Joannes, Canonicarius of Thuscia. Min översättning. http://www.gutenberg.org/files/18590/18590-h/18590-h.htm#Page_483.
 2. Ines Matrez, Report on the DARIAH Digital Practices in the Arts and Humanities Web Survey 2016. DARIAH, Univerisity of Helsinki 2016, s. 20–22. https://www.helsinki.fi/sites/default/files/atoms/files/dariah_web_survey_chapter_finland.pdf.

sats bli av avgörande betydelse då vi nu gått in i en tid där papperet allt oftare, inte alltid men ofta, får ge vika för digitala medier.

En av de största utmaningarna med det digitala är beständigheten. Det är också en sak som alltför ofta glöms bort eller förbises då man ständigt piskas framåt i nya projekt och digitala skutt. Historikern är däremot van vid att alltid försöka se sammanhangen, den större helheten och inte minst tidsperspektivet. För en historiker är det inte bara självklart varför metadata (kontextuell och beskrivande information) behövs för varje källa, utan också att denna metadata är en produkt av sin egen kontext. Att betydelseförskjutningar sker, att förfalskningar kan göras, att information kommer bort eller blir obegriplig är för oss självklarheter, liksom att det är viktigt att dokumentera processer, åtgärder och förlopp.

I en digital miljö är allt detta än viktigare, eftersom vi saknar original. Allt är kopior som skapas på nytt som analoga, för våra sinnen anpassade, varje gång vi öppnar eller spelar upp en fil. Ändå inser vi att vi måste kunna ange och hänvisa till våra källor på ett entydigt och permanent sätt, ett sätt som består genom decennier och sekel. I ett läge då webblänkar ofta brister efter några år³ och texter och källor ständigt försvinner och förändras är detta viktigare än någonsin. De digitala medierna, både hård- och mjukvara, är kortlivade och ofta opålitliga. Våra källor och vårt arbete kan inte bevaras utan aktiva åtgärder och framförhållning.

Det finns lösningar eller början till lösningar för många av dessa utmaningar, men de kräver insikt och resurser. Som forskare kan vi lära oss att använda beständiga identifierare för våra källor och publikationer och utnyttja de tjänster som erbjuds av seriösa digitala arkiv. Vi måste i synnerhet lära oss att fråga efter dessa, om de saknas. Historikern förstår vikten av bevarande och långsiktighet, liksom alltings föränderlighet och förgänglighet.

3. Se t.ex. Fatih Oguz & Wallace Koehler, 'URL decay at year 20: A research note', *Journal of the Association for Information Science and Technology* 67 (2015:2), <https://doi:10.1002/asi.23561>; P. Habibzadeh, 'Decay of references to web sites in articles published in general medical journals: Mainstream vs small journals', *Applied Clinical Informatics* 4 (2013:4), <https://doi.org/10.4338/ACI-2013-07-RA-0055> och Michael B. McNally, Amanda Wakaruk & Danoosh Davoodi, 'CAIS paper: Rotten by design: Shortened expiry dates for government of Canada web content' (2015), <https://doi:10.7939/R36B7T>.

Den finländska digitala historien

En av banbrytarna i Finland vad gäller digital historisk forskning är Viljo Rasila som på 1960-talet använde sig av datorstödda metoder. Denna typ av socialhistorisk forskning har till sin karaktär ändå varit traditionell kvantitativ forskning, som möjliggjort sammanställning och statistisk analys av stora mängder data, ett arbete som levt vidare i de olika databasprojekten kring krigsdöda.⁴ Även släktforskarna har digitaliserat stora mängder kyrkböcker och andra källor och gjort databaser av dem.⁵ Digitaliseringsverksamheten vid museer, arkiv och bibliotek har ofta gjorts separat från forskningsverksamheten och inte i samarbete med forskare, varvid den förblivit utom räckhåll för forskarinflytande.⁶ Undantag här utgör kanske de kvalitativa och ambitiösa digitaliseringsprojekt i form av textkritiska utgåvor som gjorts av de finska och svenska litteratursällskapen, där forskare varit involverade i processerna från början till slut.⁷ De är ändå, liksom de många korpusar som gjorts, inte i första hand historiska utan litteratur-, traditions- eller språkvetenskapliga projekt. Historiker har även varit inkopplade vid produktionen av källutgåvor för äldre historia⁸ och varit aktiva inom utgivning på webben, särskilt Agricola-nätverket (1996) och tidskriften *Ennen & Nyt* (2001).⁹ I huvudsak har det alltså rört sig om digitaliserings- och publikationsprojekt för historikernas del.

En närhet till en livskraftig medie- eller språkteknologi verkar ha stärkt framväxten av ett intresse för historisk forskning med digitala metoder. Åbo universitet har länge hållit sig i framkant tack vare aktiva

-
4. Vuosina 1914–22 sotaoloissa surmansa saaneiden nimitiedosto, <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main> och Suomen sodissa 1939–1945 menehtyneet, Riksarkivet, <http://kronos.narc.fi/menehtyneet/>.
 5. Hiski-databasen <http://hiski.genealogia.fi/historia/> hos Genealogiska Samfundet och Finlands släkthistoriska förening <http://www.sukuhistoria.fi/sshy/index.htm>.
 6. Outi Hupaniittu, *Forskarnas röst och digitalt material. En utredning över behovet av och tillgången till minnesorganisationernas digitala material*, Svenska litteratursällskapet i Finland (utg.) (Helsingfors 2012).
 7. Se Albert Edelfelts brev, <http://edelfelt.sls.fi/> och Zacharias Topelius Skrifter, <http://topelius.sls.fi/> eller Finlands svenska folkdiktning <http://www2.sls.fi/folkdiktning/> av SLS och t.ex. Aleksis Kivis verk av SKS, <http://www.finlit.fi/fi/tutkimus/edith-suomalaisen-kirjallisuuden-kriittiset-editiot#.WTL6LRPyit8>.
 8. Fragmenta membranea, Nationalbiblioteket <http://fragmenta.kansalliskirjasto.fi/>, Diplomatarium Fennicum, Riksarkivet <http://df.narc.fi/> och Codices Fennici, SKS <https://www.codicesfennici.fi/>.
 9. *Ennen&Nyt*, <http://www.ennenjanyt.net/>; Agricola-verkko, <http://agricola.utu.fi/>.

historiker som Tapio Onnela och Jaakko Suominen. Den starka traditionen av kulturhistoria har sannolikt bidragit till en reflekterande hållning till media och publikationsformer. Numera verkar även det mångdisciplinära Digin-nätverket i Åbo för att sammanföra humanister och samhällsvetare som arbetar med digitala material och metoder. I Helsingfors har man haft en stark tradition av språkteknologi och både Språkbanken och Nationalbiblioteket har skapat en miljö där digitala material synliggjorts. Trots gemensam datavetenskaplig forskning med Aalto universitetet¹⁰ har ändå först det nyligen grundade HELDIG¹¹ vid Helsingfors universitet skapat en plattform där kompetenser inom datavetenskap och humaniora i vidare mening kan mötas. Här är både historia och kulturarv samt modernare, semantiska system starkt närvarande. Historiker som arbetar med digitala metoder finns också vid Tammerfors och Jyväskylä universitet och mediahistoria vid Uleåborgs universitet. Vid Östra Finlands universitet erbjuder särskilt profileringen inom geografi möjligheter till användning av digitala material och metoder.

Under 2007 och 2008 ordnade Alex Snellman och undertecknad fyra seminarier kring digital humaniora, främst ur historikerperspektiv och under rubriken HumanistIT. Bakgrunden var behov som båda hade i sin egen forskning, jag med den bokhistoriska databasen Henrik¹² och Snellman med sitt avhandlingsarbete om finländsk adel. Ett av syftena var också att sammanföra arkiv- och biblioteksfolk med forskare. År 2008 inleddes också det stora nationella projektet KDK¹³ för att samordna och tillgängliggöra digitala material inom kulturarvssektorn och trygga den långsiktiga bevaringen av dem. Detta projekt har fått systerprojekt inom forskningen nu senast genom Initiativet för öppen forskning och vetenskap.¹⁴ Ändå har historiker, vad gäller digitala material, delvis varit mycket villrådiga, då både källor och digitalarkivtjänster varit splittrade och innehåller luckor. Nu kommer emellertid dessa olika projekt att samordnas, vilket förhoppningsvis underlättar situationen för oss som balanserar mellan arkivdata och

10. Helsinki Institute for Information Technology, <http://www.hiit.fi/>.

11. HELDIG: Helsinki Centre for Digital Humanities, <https://www.helsinki.fi/en/researchgroups/digital-humanities>.

12. Den bokhistoriska databasen Henrik, http://dbgw.finlit.fi/henrik/henrik_svenska.php.

13. Det nationella digitala biblioteket, <http://www.kdk.fi/sv>.

14. Avoin tiede ja tutkimus, <http://avointiede.fi/>.

annan öppen data och som dessutom borde hantera våra egna digitala material, som alla enkelt flyter ihop, på ett svårhanterligt sätt. Samtidigt utvecklas tjänster för forskningsdata kraftigt vid universiteten.

Diskussionen om digitala humaniora, vad det är och vad det innebär ur ett lite större och mer principiellt perspektiv, hann pågå rätt länge innan den egentligen landade i Finland. Under de första Historieforskningsdagarna i Jyväskylä 2010 ordnades en session om digital historia. Frågan diskuterades också på svenska i *Historia i en digital värld* 2013,¹⁵ men egentligen kom diskussionen till ett mer allmänt medvetande under 2015 i och med artiklar av Kaius Sinnemäki och Mikko Tolonen¹⁶ samt Anna Haverinen och Jaakko Suominen¹⁷. En alldeles klar orsak är också en medveten styrning från åtminstone Finlands Akademi, som också 2015 utlyste ett DIGIHUM-program,¹⁸ där man definierade den finska termen *digitaalset ihmistieteet*, som på ett naturligt sätt även omfattar samhällsvetenskaper. Även den politiska pressen att driva fram profilering av universiteten torde ha hjälpt Helsingfors universitet att vidta åtgärder och trots stora nedskärningar satsa eller allokera om betydande resurser på HELDIG.

Diskussionen om hur man egentligen borde definiera digitala humaniora får också efterverkningar för hur verksamheten organiseras. Anser man att det handlar om en egen disciplin snarare än att utveckla nya metoder är det mer logiskt att samla alla i en centraliserad enhet (Lab är modeordet), där man kan integrera olika typer av kunskaper och arbeta med den typen av rik och intensiv kommunikation som behövs. Om man skapar nya rum och strukturer som är fristående är förutsättningarna för att nya saker föds möjligen bättre. Å ena sidan är erfarenheterna av dylika hastigt ihopsatta, ofta uppifrån visionerade strategiska satsningar inte alltid så goda, eftersom substansen och målsättningarna kan förbli oklara för dem som verkligen ska verk-

15. Jessica Parland-von Essen & Kenneth Nyberg, *Historia i en digital värld* (2103, 2014), <https://digihist.se/>.

16. Kaius Sinnemäki, & Mikko Tolonen, 'Digitaalset ihmistieteet tutkimuskartalle', *Tieteessä tapahtuu* 33 (2015:4), <https://journal.fi/tt/article/view/51172>.

17. Anna Haverinen & Jaakko Suominen, 'Koodaamisen ja kirjoittamisen vuoropuhelu? – Mitä on digitaalinen humanistinen tutkimus', *Ennen & Nyt* (2015:2), <http://www.ennenjanyt.net/2015/02/koodaamisen-ja-kirjoittamisen-vuoropuhelu-mita-on-digitaalinen-humanistinen-tutkimus/>.

18. Digitaalset ihmistieteet DIGIHUM, 2016–2019, Finlands Akademi, <http://www.aka.fi/DIGIHUM>.

ställa allt det nya.¹⁹ Dessutom riskerar man att skapa en silo som är avskild från annan verksamhet i organisationen. Å andra sidan kan en lös nätverksstruktur, som bäddas in i den traditionella verksamheten, ha svårt att uppnå den typ av mångdisciplinär kommunikation och kollegialt stöd som behövs. Samtidigt skulle en sådan modell vara det bästa sättet att få de nya metoderna i bruk på en bredare front och så som de antagligen är mest värdefulla: som *komplement* till de mer traditionella forskningsmetoderna. I Helsingfors verkar man ha stannat för någon sorts kompromiss, med både gemensamma utrymmen och professorer som är knutna till HELDIG ute vid fakulteterna. I Helsingfors handlar det om en ovanligt stor satsning inom humaniora, men hur mycket den gynnar historikerna och deras forskning är ännu oklart och troligen beroende på deras egen aktivitet och initiativförmåga.

Det står klart att digital humaniora och digitalisering just nu är opportunistiska termer. Det är förhållandevis lätt att få finansiering för forskning om man kan påstå att man gör något digitalt. Det digitala ter sig möjligen för utomstående och oinsatta som en välkommen effektivisering och modernisering av dammiga och onyttiga forskningsområden. Då det gäller historia är emellertid läget i praktiken oftast att det inte finns klar kunskap om vad man verkligen *kan* göra, eftersom metoder och erfarenhet ännu är på en relativt sett låg nivå. Det beror inte på att man i Finland skulle vara särskilt på efterkälken, utan på att jämförelsen måste göras med andra discipliner, där man många gånger har betydligt mycket bättre data att utgå från och forskningsuppdragen inte är så problematiska vad gäller tolkning och semantik. En stor del av resurserna går därför till att pröva sig fram. Om man samtidigt jobbar med korta projekt utan helhetsplanering, om kunskaper och andra resurser inte tas till vara och integreras i ett systematiskt kunskapsbygge, är riskerna för ineffektivitet stora.

Data versus metod: källa och algoritm

Fortfarande är historikernas användning av digitala källor och metoder i första hand en fråga om att ha bättre tillgång till material, att kunna söka och hitta information snabbare och ibland organisera den

19. Smiljana Antonijevic, *Amongst Digital Humanists. An Ethnographic Study of Digital Knowledge Production* (Houndmills 2015), s. 103–133.

bättre. Som ovan framkom har historiker i viss mån varit med om att skapa nätpublikationer av digitaliserade material. Många skapar också egna privata digitala samlingar eller databaser när de arbetar med källor. Då dessa är i digital form kan man analysera och studera informationen bättre, men detta innebär fortfarande inte något metodiskt sett drastiskt nytt. Man kan bara göra samma saker som förut, men behandla större mängder information och göra det effektivare. Frågan är i vilket skede vi faktiskt kan uppnå något nytt och oerhört vad gäller forskningsmetoder och när våra data och forskningsproblem är synkade på ett sådant sätt att vi kan skapa betydande ny kunskap om historien med digitala metoder.

Det finns ändå en viktigt principiell fråga redan i detta skede av digitaliseringen av historieforskningen som det finns skäl att diskutera. Det handlar om det enkla faktum att all digitalisering innehåller många beslut om avgränsning, tolkning, standardisering, val av teknik och format. Kort sagt är all information alltid strukturerad på något sätt, vilket innebär att hela processen borde kunna granskas kritiskt. Den digitala miljön ger på nya sätt möjlighet att dokumentera hela forskningsprocessen, vilket man också bör göra med tanke på arbetets vetenskaplighet. Man bör kunna redovisa för alla val och beslut som tagits och visa upp sina material för åtminstone kollegial granskning. Här har också tidskrifter och förlag en viktig uppgift då de organiserar granskning och ger direktiv för publicering.

Dessutom är det väl ett faktum att historiker är vana vid att arbeta självständigt och bestämma över sina egna material. För att kunna hantera data maskinellt krävs i regel mycket förberedande arbete, ofta nämns att 80 eller 90 procent av arbetet har handlat om att förbereda data för analys. I detta läge skulle det vara bra om man kunde tänka om och öppna och dela sina källor så att också andra forskare kan använda och förbättra dem. Detta är kulturellt en stor förändring för humanister och särskilt problematiskt eftersom man ofta arbetar med uppgifter om människor, vilket gör materialen sensitiva. Men för att förbättra kvaliteten på data och forskning skulle det vara mycket önskvärt om vi kunde komma på lösningar för att göra materialen återanvändbara.

Men vilka är då de genuint nya metoderna? Dessa står antagligen att finna inom maskininlärning och olika typer av tekniker med vilka man kan få fram mönster och avvikelser som är av så avancerad karak-

tär att de skulle vara omöjliga för människan att hitta utan hjälp och som har att göra med betydelser snarare än språk.²⁰ Särskilt på ytan just nu är *topic modeling* där man kan lyfta fram teman ur texter på ett betydligt rikare och bättre sätt än med enkla konkordanser eller frekvensanalyser. En annan ny ansats möjliggörs genom mediekonvergens, till exempel en digital översättning av text, siffror eller ljud till bild kan möjliggöra insikter om likheter, förändringar och olikheter, att identifiera perioder, brytningspunkter eller aktörer. Det intressanta är att det ofta ser ut att handla om att visuella metoder kommer till vår hjälp, till exempel då man visualiserar nätverk. Synen är hos människan ett dominerande och välutvecklat sinne, som kan komplettera den tidigare för historikerna centrala verbala, narrativa strukturen i hur vi gestaltar komplexa sammanhang. Detta öppnar också för nya sätt att sprida och popularisera vårt arbete.

Fortfarande har vi ändå ännu ett massivt arbete att göra i att skapa digitala material som duger för historisk forskning. En historiker behöver veta exakt vad ett dataset består av, varifrån alla dess delar kommit och hur de behandlats, innan de kan tas i forskningsbruk. I nuläget hjälper de digitala materialen och metoderna oss att ställa nya frågor, men fortfarande är dataseten ofta små eller ofullständiga. Vi behöver lära oss om dem och om hur man kunde skapa bättre data och bättre metoder. Inte bara med tanke på oss i dag, utan med tanke på de historiker som i bästa fall i framtiden har vårt digitala arv som sin största källgrupp.

20. Jer Thorp kallar det uppenbarelse (*revelation*) i sitt föredrag 'Reduction/Revelation', CalTech, 23.5.2013. YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=ivy1-ZwfrDg>, men det kunde också liknas vid vad Charles Peirce kallade *abduction*, Peirce on abduction. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/abduction/peirce.html>.